

Modernització social i canvi educatiu a les Illes Balears. El nivell educatiu augmenta

Lluís Ballester Brage

RESUM

El present treball aporta un conjunt de dades actualitzades amb l'objectiu d'identificar els trets particulars de l'evolució del nivell educatiu al llarg del segle XX, fent especial esment als darrers trenta anys. També identifica les possibles causes d'aquesta evolució, globalment positiva, i s'endinsa en la història dels darrers anys, en els quals s'ha consolidat un sistema educatiu potent basat en la generalització de la cobertura.

RESUMEN

El presente trabajo aporta un conjunto de datos actualizados con el objetivo de identificar las características particulares de la evolución del nivel educativo a lo largo del siglo XX, prestando especial atención a los últimos treinta años. También identifica las posibles causas de esta evolución, globalmente positiva, profundizando en la historia de los últimos años, en los que se ha consolidado un sistema educativo potente, basado en la generalización de la cobertura.

INTRODUCCIÓ

Durant les tres últimes dècades del segle XX passat s'han produït a Espanya canvis socials que, per la seva envergadura i implicacions, podem qualificar de transcendents en el context de la nostra història contemporània. Es poden resumir aquests canvis dient que en l'últim terç del segle el país s'ha modernitzat. La intensitat i l'abast de la modernització inclou importants transformacions en els processos demogràfics bàsics, les pautes familiars i l'estructura ocupacional i de classes. En aquest mateix context històric modernitzador cal situar el desenvolupament de les polítiques i institucions del benestar que protegeixen contra el risc social i econòmic i que constitueixen un tret específic de les societats avançades contemporànies. Pel que fa a aquest tret característic, hi ha un acord bastant generalitzat a assenyalar l'educació, l'atenció sanitària i la provisió de pensions com els tres pilars bàsics dels moderns sistemes del benestar.

Un tret comú a tot procés de modernització és la difusió de l'educació bàsica, mitjançant l'augment de l'edat límit de l'ensenyament obligatori i del creixement dels nivells de l'ensenyament superior. A aquesta expansió quantitativa correspon també un canvi en l'estructura del sistema educatiu i en les principals funcions que ocupa. Fins a les principals lleis dels primers anys vuitanta estava vigent un sistema molt segmentat, basat en rígids criteris de selecció, que només preveia vuit anys d'escola obligatòria —subjecta, a més, a un elevat fenomen d'abstencionisme escolar, sobretot en algunes minories culturals i determinades zones de l'Estat— i després dos nivells posteriors, un de tipus terminal, destinat a la socialització per al treball manual, típic d'una societat tradicional, i l'altre que donava accés als diplomes de l'escola secundària postobligatòria (batxillerat) per a l'exercici de professions no manuals de nivell subaltern. L'accés a la universitat estava regulat i limitat socialment i econòmicament i, de fet, només alguns podien accedir-hi. Aquest sistema educatiu, molt selectiu en funció de l'origen social, confirmava les desigualtats d'una societat que conservava importants sectors sense modernitzar i no estimulava plenament un creixement general dels nivells d'instrucció.

Cal preguntar-se com ha reaccionat la societat espanyola en el terreny de l'educació als profunds desafiaments de l'intens canvi social i polític que ha experimentat aquests últims anys. Dit d'una

altra manera, com s'ha adaptat el sistema educatiu espanyol i quina ha estat la resposta de la població a totes aquestes transformacions implicades en el procés de modernització? La resposta és molt simple: mitjançant l'expansió del sistema de formació reglada i l'acceptació total per part de la població, és a dir, fent créixer el segment de població que rep educació, elevat el nivell de formació de les seves generacions més joves i augmentant els recursos dedicats a les tasques educatives, tot comptant amb el reconeixement i la demanda de la població. Aquestes transformacions viscudes a tot l'Estat expliquen els canvis observats a les Illes Balears, tot i comptant amb determinades particularitats que després intentarem explicar.

Per descomptat, no és gens estrany que les transformacions de l'estructura social de les Illes Balears hagin estat acompanyades en el nostre país d'un desenvolupament sense precedents del sector de l'educació. Com és sabut, l'expansió del sistema educatiu és un dels correlats dels processos de modernització sociocultural i desenvolupament econòmic que han tingut lloc en totes les societats avançades. En els països europeus en general, i en Espanya en particular, la dinàmica modernitzadora ha acabat per produir una clara tendència a la convergència en l'ampliació de la cobertura dels seus sistemes educatius (Garrido 2001).

L'educació és, en efecte, una de les peces clau del funcionament de les societats modernes, de les quals podem esperar que produeixin i mantinguin uns sistemes educatius amplis i molt desenvolupats. Com veurem, l'amplitud i el desenvolupament dels sistemes educatius obeeixen a diverses raons. L'educació funciona, d'una banda, com a vehicle de promoció social i, d'altra, com un generador de riquesa agregada. La consciència d'aquests processos desperta expectatives creixents de millora de la condició personal i col·lectiva per mitjà de la formació i, en conseqüència, expandeix la demanda formativa de la població. Tots aquests factors conflueixen per convertir la formació en un valor poc menys que indiscutit, comunament sol·licitat per tota la població i massivament difós entre els ciutadans de les societats contemporànies. Aquest estat de coses ha impulsat el foment públic de l'educació i ha dut els moderns Estats de benestar a promoure, directament o indirectament, el creixement dels seus sistemes d'ensenyament.

El resultat de tots aquests processos és, com han assenyalat Lenski i Lenski (1987, 323), la tremenda expansió de les oportunitats educatives, que constitueix un dels grans assoliments de les modernes societats industrials i de serveis. En aquestes societats, l'educació formal ha deixat de ser un privilegi limitat a les classes acomodades i s'ha convertit en una oportunitat real per a segments creixents de la població, que arriben a nivells formatius cada vegada més alts. Aquestes generalitzacions s'apliquen sense reserves al cas espanyol i, amb peculiaritats que analitzarem, també a les Illes Balears. Per això s'insisteix sovint —i amb raó— en el fet que les noves generacions són les més formades de la nostra història. És cert que, amb motiu de la publicació dels resultats de les avaluacions internacionals del rendiment escolar —els coneguts informes PISA (Programme for International Student Assessment) de l'OCDE (2003)—, es discuteix si es tracta de les més ben formades i si la formació dels joves espanyols està en línia amb la dels altres països desenvolupats, encara que aquí no abordarem aquesta interessant discussió.

Del que no hi ha dubte és que mai fins ara hi havia hagut a Espanya una tal quantitat de ciutadans amb un nivell formatiu tan alt; mai fins ara un nombre tan elevat d'espanyols dedicava en el nostre

país tant temps de les seves vides a l'aprenentatge formalitzat que proporcionen les institucions educatives, i mai fins ara l'ensenyament universitari havia acollit tants estudiants.

A continuació il·lustrarem l'expansió del sistema educatiu espanyol al llarg de les tres últimes dècades i analitzarem amb un cert deteniment l'evolució de diversos indicadors que considerem rellevants per entendre les línies mestres del procés i per poder formar-nos una imatge precisa d'aquest procés i de la seva influència en l'increment de la formació de les darreres generacions de la població resident a les Illes Balears. Per comprendre el canvi, observarem, en primer lloc, el paper de les reformes legislatives i els recursos que s'han dedicat a la formació reglada. En segon lloc, examinarem l'ampliació de la cobertura del sistema educatiu a partir de l'evolució de l'alumnat i de les taxes d'escolaritat. En tercer lloc, analitzem com ha crescut en termes intergeneracionals la formació de la població de les Illes Balears, en el marc dels canvis de l'Estat.

Més enllà de la seva positiva influència en el desenvolupament integral de la personalitat, per què és tan important l'educació per al funcionament de les societats modernes? Dit d'una altra manera, quina importància té l'educació en termes sociològics o econòmics per a aquest tipus de societats? Una primera forma de respondre a aquesta pregunta és considerar que l'assoliment educatiu és un determinant molt rellevant de l'assoliment ocupacional o, expressat en termes més generals, que l'educació és un factor amb una assenyalada influència en la posició social i econòmica i, per tant, en el benestar material. En realitat, l'educació és un dels factors que configuren les oportunitats vitals dels individus en un sentit ampli. Així, per exemple, el nivell formatiu influeix en les probabilitats de supervivència i en la salut de la gent (Regidor 2002).

Diverses perspectives teòriques han tractat d'esbrinar com influeix el nivell educatiu en l'ocupació i la posició social de la gent. D'acord amb la teoria sociològica funcionalista, que es va desenvolupar principalment en el període posterior a la Segona Guerra Mundial (Parsons 1990), la relació entre educació i ocupació es va estudiar en termes de la clàssica dicotomia entre adscripció i assoliment. El terme *adscripció* engloba els factors heretats (com la cultura familiar, el sexe i la classe d'origen) que influeixen en la ubicació social de la gent; en canvi, el terme *assoliment* es refereix a les característiques (com l'educació o l'ocupació) que els individus aconseguen al llarg de les seves vides i que influeixen en la seva posició social. Per als funcionalistes, la condició ocupacional en les societats modernes depèn cada vegada més de factors assolits, com l'educació, i cada vegada menys de factors adscrits, com les característiques socioeconòmiques de la família d'origen. A què es deu aquesta creixent importància de les característiques assolides i, en particular, de l'educació? D'una banda, en totes les societats hi ha posicions que són funcionalment més importants que les altres per a l'equilibri i la supervivència del sistema social. Per exemple, els funcionalistes argumenten que un enginyer o un metge ocupen unes tasques funcionalment més importants que les d'un treballador no qualificat. Per ocupar les tasques associades a aquestes posicions es necessiten competències i qualificacions especials. D'altra banda, en totes les societats hi ha només una quantitat limitada de persones amb prou talent per desenvolupar les competències i obtenir la qualificació que requereixen aquestes posicions més exigents. La conversió del talent en competències i qualificacions implica un període de formació que, en termes generals, el mateix Estat té interès a promoure.

No és aquest el lloc més adequat, ni tenim espai suficient, per discutir aquesta i altres perspectives teòriques, com la del capital humà o les teories credencialistes. Aquestes teories apunten als

diferents mecanismes —desenvolupament de talents i inversió en capital humà, obtenció de credencials— encarregats de traduir els diferents nivells formatius en diferents posicions ocupacionals i, per tant, socioeconòmiques. Però cap d'aquestes teories no posa en qüestió ni el fet que l'educació sigui un important factor de promoció social, ni la seva crucial importància en les societats contemporànies. L'educació és, doncs, sigui quina sigui la perspectiva teòrica que un adopti, un bon vehicle per cloure amb èxit el viatge cap a l'assoliment d'una ocupació que doni accés a un seguit d'importants béns socialment valorats.

D'altra banda, per explicar l'expansió dels sistemes educatius, hem d'assenyalar que l'educació no és sols un dels determinants de la promoció social i una condició prèvia del desenvolupament econòmic, sinó que s'ha convertit, a més, en un dels pilars bàsics de les institucions del benestar. Molts i molt diversos arguments han confluït per situar l'educació en el focus d'atenció de les polítiques socials relacionades amb el benestar. Les nostres societats concedeixen un valor intrínsec a la formació per al desenvolupament personal i reconeixen el seu paper com a agent de socialització de les noves generacions. A més, els ciutadans de les societats avançades —i no sols les teories sociològiques i econòmiques— han reconegut plenament aquesta connexió entre l'educació i l'assoliment d'una bona posició social. Això ha fet créixer la demanda de nivells cada vegada més grans de formació per part d'uns ciutadans molt conscient dels seus interessos. La resposta a aquesta demanda creixent de formació ha estat el foment públic de l'educació i la seva conversió en matèria de política de benestar.

D'altra banda, en països amb mercats de treball molt rígids —concretament, allà on hi ha un fort bloqueig a les possibilitats d'integració laboral dels joves—, hi ha un altre factor que empeny a perllongar els períodes formatius i a fer créixer i expandir-se el sistema educatiu en els seus nivells superiors. Una vegada que aquesta connexió entre educació i promoció social és àmpliament coneguda i reconeguda, dedicar més anys a estudiar, perllongar la formació i aconseguir una titulació de major nivell es converteix en una alternativa atractiva en els països que han mantingut durant anys altes taxes d'atur juvenil i poques oportunitats laborals per als joves. El creixement del nombre d'estudiants en les instàncies superiors del sistema educatiu, a unes edats cada vegada més tardanes, s'ha d'interpretar llavors com la doble conseqüència, d'una banda, de la disminució dels costos d'accés a una formació superior que, cada vegada més, forma part del règim de benestar i, d'altra, de les dificultats per seguir trajectòries vitals alternatives. Aquesta és una explicació molt correcta per a moltes comunitats autònomes de l'Estat, però també ho és pel que fa a les Illes Balears, i explica per què els nostres nivells educatius i les taxes de matriculació són dels més baixos de tot l'Estat.

Modernització social i modernització del sistema educatiu

El primer que hem de subratllar és que, en realitat, l'expansió del sistema educatiu espanyol no és un procés que començà en els anys setanta del segle passat, coincidint amb les reformes de l'economia de 1959 i les de la darrera dècada del franquisme. El creixement del sistema educatiu i l'ensenyament reglat respon a una evolució en la qual es van anar produint avanços i progressos des de dates molt anteriors. Es pot entendre bé el sentit i els resultats d'aquesta llarga evolució secular si observam la situació educativa de l'Espanya de començaments del segle XX i la comparam amb la que vivim en l'actualitat. En començar el segle passat, més de la meitat de la població espanyola era analfabeta i l'experiència de l'escola era estranya a gairebé la meitat dels joves, que

començaven la seva vida laboral a edats molt primerenques, i més estranya encara a les dones joves, tradicionalment excloses de l'accés a l'ensenyament. La legislació aprovada a principis de segle, que establia l'educació obligatòria dels sis als dotze anys, era només l'expressió d'una aspiració que la realitat d'un país sumit en l'endarreriment econòmic, social i cultural impedia complir. (Colom i Domínguez 1997)

La situació educativa de l'Espanya de començaments del segle XX era la que, més o menys, corresponia amb el grau de desenvolupament d'un país de base majoritàriament rural, molt arcaic en la seva estructura econòmica i productiva, infradotat pel que fa als equipaments culturals i fragmentat per unes desigualtats socials tan flagrants com punyents. No és estrany, per això, que els publicistes de l'època d'orientació reformista (regeneracionistes, institucionistes), fent-se ressò de la tradició il·lustrada, advertissin el país de la necessitat de posar fi al dèficit educatiu de l'Estat com a remei segur perquè els espanyols avançassin pel camí del progrés cultural i el benestar material.

Més d'un segle després, la condició educativa del país és ben distinta. Encara que aquí no podem entrar en el detall de l'evolució educativa al llarg del segle XX espanyol, ni en les diverses circumstàncies que va experimentar durant la segona república i el règim franquista, sí que cal explicitar les característiques generals que, en matèria d'educació, defineixen la modernitzada Espanya actual. Aquestes característiques, que concretam en quatre importants aspectes, serveixen per establir la distància que avui, al començament del segle XXI, ens separa del nostre passat educatiu.

- a. En primer lloc, l'analfabetisme ha desaparegut pràcticament entre els nostres conciutadans i es concentra només en uns pocs espanyols d'edats avançades que no van tenir l'oportunitat de formar-se durant la seva infància.
- b. S'ha posat fi, en segon lloc, al treball infantil i s'ha assolit l'escolarització plena entre els quatre i els setze anys.
- c. En tercer lloc, s'ha arribat també a l'equilibri entre sexes i, el que és tan important o més, l'equilibri es dona ja en tots els nivells d'ensenyament, amb la qual cosa s'ha suprimit un element tradicional de desigualtat educativa que havia penalitzat greument les dones.
- d. Finalment, en els graons superiors del sistema educatiu l'accés a l'ensenyament universitari s'ha generalitzat i difós fins a extrems mai no vists en el nostre país.

Alfabetització massiva, escolarització general, feminització de l'alumnat i ampli accés a l'ensenyament superior defineixen els grans canvis que han caracteritzat l'evolució i la modernització de l'educació a Espanya. En definitiva, com a efecte de la modernització del país, el sistema educatiu s'ha expandit de forma decisiva i, en l'últim terç del segle XX, ha crescut fins al punt que la institució escolar ha substituït «el treball, el carrer i en bona mesura la llar com a llocs de socialització, informació i formació» (Viñao 2004: 253-254). Una conseqüència crucial d'aquesta modernització de l'educació —de fet, una de les seves peces clau i una de les seves motivacions polítiques més importants— és que l'ensenyament reglat ha deixat de ser el privilegi exclusiu de les minories acomodades del país i s'ha obert en tots els seus nivells a amplis segment i capes de la població.

Una forma especialment interessant d'analitzar el canvi de l'educació en el nostre país és observar el nivell d'instrucció assolit per les successives generacions d'espanyols nascuts al llarg del segle XX (Garrido 2004). Per a aquesta anàlisi, convé distingir entre tres grans categories educatives de persones:

- a. Aquelles que no tenen estudis (que inclou els analfabets, els que no van anar a escola i els que no van acabar l'ensenyament obligatori);
- b. aquelles que tenen estudis bàsics (que inclouen l'ensenyament obligatori, sigui l'ensenyament general bàsic o l'ensenyament secundari obligatori), i
- d. aquelles que tenen estudis laborals (que inclou els que han acabat i obtingut un títol corresponent a una formació acceptada en el mercat de treball, això és, formació professional i estudis universitaris mitjans o superiors).

Les dades sobre el canviant grau d'instrucció de les diferents generacions aquí considerades permeten visualitzar amb molta claredat el que s'ha denominat «el canvi formatiu»¹ (Garrido 2004) que la societat espanyola ha experimentat en el segle XX. Es tracta d'un canvi decisiu que ha anat dotant de nivells creixents de capital humà les successives generacions d'espanyols. Aquí resumirem aquest canvi generacional en tres observacions.

- a. En primer lloc, la meitat dels membres de les generacions nascudes en les primeres dècades del segle XX no van aconseguir cap tipus d'estudis, i els que van arribar a qualche títol de capacitat laboral eren una molt reduïda minoria. Per exemple, dels nascuts entre 1916 i 1929, un 51% estava mancat d'estudis, un 43% tenia estudis bàsics i només un 6% va aconseguir formació de tipus laboral; i cal esperar les generacions nascudes en els anys quaranta perquè els espanyols amb formació laboral superin el 10%.
- b. En segon lloc, entre les generacions nascudes al final dels anys setanta, en canvi, la proporció d'individus sense estudis és pràcticament residual (prop d'un 2%), mentre que pràcticament sis de cada deu tenen capacitat laboral; l'augment de la capacitat laboral ha estat continu en el temps i no s'ha vist interromput ni tan sols per la guerra civil.
- c. En tercer lloc, són les generacions nascudes en els anys trenta i quaranta les que formen la frontissa d'aquest canvi, ja que a partir de llavors comencen a disminuir de grandària de manera accelerada les categories de persones analfabets i sense estudis.

El canvi educatiu es resumeix, llavors, dient que, si al llarg del segle la proporció d'espanyols amb estudis bàsics ha oscil·lat entre el 40% i el 60%, els qui no tenien estudis s'han vist progressivament substituïts pels qui han arribat a qualche títol laboral. Les dades, per al conjunt de l'Estat en general, i per a les Illes Balears en concret, són molt evidents, tal com després es mostra a la secció sobre el nivell educatiu. Avançant quin era el nivell per al conjunt de l'Estat, segons les dades del cens de 2001 (taula 1), es poden comprovar les consideracions anteriors.

Com es pot observar a la taula 1, efectivament la població de menys de seixanta-cinc anys, és a dir, els nascuts posteriorment als anys quaranta, aconsegueix passar d'un 9,91% d'estudis de segon i tercer grau a nivells propers al 60% entre els joves nascuts als anys setanta.² A les Illes Balears aquest canvi s'ha retardat més que en altres comunitats i que al conjunt de l'Estat. Aquest percentatge de joves amb estudis de segon o tercer grau només arriba a un de cada dos joves, és a dir, aconsegueix nivells propers al 50%.³ L'explicació d'aquest nivell formatiu inferior a les Illes Balears

¹ Garrido el denomina «el vuelco formativo».

² Un 58,28% entre els joves de 20 a 24 anys i un 58,78% entre els joves de 25 a 29 anys.

³ Un 45,75% entre els joves de 20 a 24 anys i un 50,15% entre els joves de 25 a 29 anys.

s'explica per la capacitat del seu mercat de treball de fer ofertes de baixa qualificació i de facilitar l'accés a treballs precaris amb certa facilitat. En qualsevol cas, observant l'evolució de les dades de les Illes entre 1991 i 2001, s'observa un augment molt considerable d'aquests nivells formatius, que passen d'un 40,39% a un 50,15% entre els joves de 25 a 29 anys.

TAULA I.A. POBLACIÓ DE 16 ANYS O MÉS, SEGONS MÀXIM NIVELL D'ESTUDIS PER SEXE I EDAT, 2001

Espanya	Analfabets	Sense estudis	Primer grau (1)	Obligatori (2)	Segon grau (3)	Tercer grau (4)	Total
16-19	0,40%	2,28%	19,33%	49,32%	28,66%		100,0%
20-24	0,46%	1,86%	9,60%	29,79%	43,52%	14,76%	100,0%
25-29	0,59%	2,10%	10,15%	28,39%	32,07%	26,71%	100,0%
30-34	0,67%	2,65%	12,82%	31,21%	29,80%	22,85%	100,0%
35-44	0,84%	4,35%	18,24%	32,33%	25,36%	18,88%	100,0%
45-54	1,32%	10,34%	27,74%	31,17%	15,87%	13,56%	100,0%
55-64	3,28%	21,64%	35,00%	22,75%	9,22%	8,11%	100,0%
65-74	6,65%	33,72%	37,04%	12,68%	5,46%	4,45%	100,0%
75-84	8,76%	38,57%	36,02%	9,32%	4,14%	3,19%	100,0%
85 ó más	14,30%	40,67%	31,70%	7,13%	3,17%	3,04%	100,0%
TOTAL (>15 anys)	2,53%	12,80%	23,08%	27,05%	20,98%	13,55%	100,0%

Nota: Els intervals per edats els proporciona ja definits l'INE

(1) Estudis primaris sense certificació de nivell

(3) Batxillerat superior; Batxillerat, FP

(2) Batxillerat elemental, EGB o ESO

(4) Diplomatura, llicenciatura, estudis homologables, doctorat

Font: INE, Cens 2001 i elaboració pròpia

TAULA I.B. POBLACIÓ DE 16 ANYS O MÉS, SEGONS MÀXIM NIVELL D'ESTUDIS PER SEXE I EDAT, 2001

Illes Balears	Analfabets	Sense estudis	Primer grau (1)	Obligatori (2)	Segon grau (3)	Tercer grau (4)	Total
16-19	0,42%	3,32%	20,88%	53,16%	22,22%		100,0%
20-24	0,38%	2,32%	12,37%	39,19%	35,42%	10,33%	100,0%
25-29	0,54%	2,29%	11,62%	35,41%	30,97%	19,18%	100,0%
30-34	0,54%	2,55%	13,37%	36,95%	29,50%	17,09%	100,0%

Continua

Illes Balears	Analfabets	Sense estudis	Primer grau (1)	Obligatori (2)	Segon grau (3)	Tercer grau (4)	Total
35-44	0,68%	3,78%	17,36%	38,43%	25,40%	14,36%	100,0%
45-54	1,00%	7,47%	24,66%	38,75%	17,48%	10,65%	100,0%
55-64	2,28%	15,66%	31,85%	30,79%	12,38%	7,06%	100,0%
65-74	5,66%	29,33%	35,12%	18,50%	7,21%	4,18%	100,0%
75-84	8,52%	35,68%	33,50%	14,05%	5,26%	2,99%	100,0%
85 ó más	14,74%	40,22%	29,55%	9,82%	3,49%	2,18%	100,0%
TOTAL (>15 anys)	2,04%	10,25%	21,70%	34,15%	21,15%	10,70%	100,0%

Font: INE, Cens 2001 i elaboració pròpia

TAULA I.C. POBLACIÓ DE 16 ANYS O MÉS, SEGONS MÀXIM NIVELL D'ESTUDIS PER SEXE I EDAT, 1991

Illes Balears	Analfabets	Sense estudis	Primer grau (1)	Obligatori (2)	Segon grau (3)	Tercer grau (4)	Total
16-19	0,39%	2,66%	17,12%	43,90%	35,92%		100,0%
20-24	0,31%	2,37%	16,63%	50,33%	33,97%	5,20%	100,0%
25-29	0,38%	2,88%	20,48%	35,88%	29,35%	11,04%	100,0%
30-34	0,50%	4,47%	31,81%	27,85%	22,79%	12,58%	100,0%
35-44	0,81%	9,32%	43,32%	20,39%	16,68%	9,47%	100,0%
45-54	2,23%	20,38%	46,33%	13,69%	11,20%	6,17%	100,0%
55-64	4,48%	36,44%	41,27%	7,45%	6,09%	4,27%	100,0%
65-74	6,76%	45,80%	34,26%	5,24%	4,29%	3,65%	100,0%
75-84	12,79%	52,11%	26,08%	3,50%	2,86%	2,66%	100,0%
85 ó más	20,43%	51,26%	21,98%	2,49%	2,04%	1,80%	100,0%
TOTAL (>15 anys)	2,91%	18,66%	32,51%	26,40%	13,20%	6,31%	100,0%

Font: INE, Cens 1991 i elaboració pròpia

Pel que fa a les dades sobre «analfabetisme i sense estudis», s'observa un nivell d'analfabetisme residual, d'un 2,35% a l'Estat i d'un 2,04% a les Illes Balears, molt explicat per la composició per edats de la població. A les Illes és inferior per la menor importància relativa dels seus grups d'edat superior als seixanta-cinc anys. En qualsevol cas, entre 1991 i 2001 es produeix una reducció de les

dades d'analfabetisme pels mateixos motius: la presència de l'analfabetisme a les poblacions que van poder escolaritzar-se plenament és purament residual i es pot explicar per motius relacionats amb discapacitats més que no per motius socials d'uns altres tipus. Pel que fa a la categoria de «sense estudis», s'observa un fenomen similar de tipus generacional.

Per observar la magnitud del canvi a les Illes Balears, al llarg del segle XX, s'ha preparat una taula i un gràfic que mostren les taxes d'analfabetisme en tres moments del segle:

TAULA 2: POBLACIÓ DE SETZE ANYS O MÉS I ANALFABETISME

TOTAL	ESPANYA			CAIB		
	Total població	Analfabets	%	Total població	Analfabets	%
Censo de 1900	18.618.086	11.874.890	63,78	311.649	240.065	77,03
Censo de 1950	27.976.755	3.982.905	14,24	422.089	67.567	16,01
Censo de 2001	34.223.905	866.184	2,53	697.553	14.201	2,04

HOMES	ESPANYA			CAIB		
	Total població	Analfabets	%	Total població	Analfabets	%
Censo de 1900	9.087.821	5.068.056	55,77	150.739	107.831	71,53
Censo de 1950	13.469.684	1.328.111	9,86	204.683	23.129	11,30
Censo de 2001	16.647.293	258.033	1,55	344.088	4.454	1,29

DONES	ESPANYA			CAIB		
	Total població	Analfabets	%	Total població	Analfabets	%
Censo de 1900	9.530.265	6.806.834	71,42	160.910	132.234	82,18
Censo de 1950	14.507.071	2.654.794	18,30	217.406	44.438	20,44
Censo de 2001	17.576.612	608.151	3,46	353.465	9.747	2,76

NOTA: En 1900 l'edat de tall eren els 11 anys, en 1950 els 15 i en 2001 els 16.

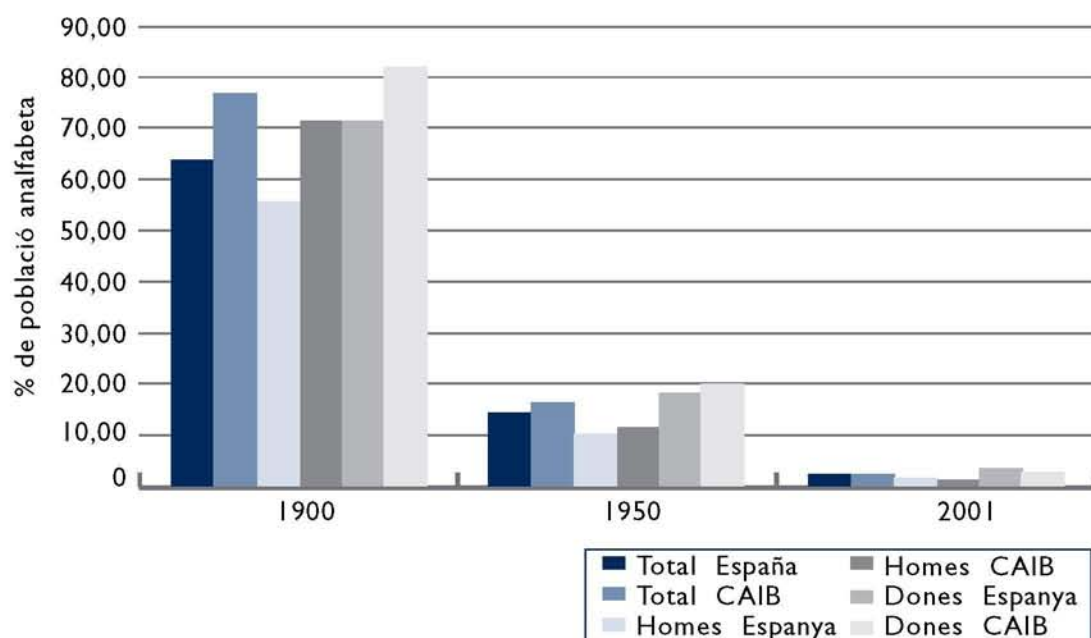
Font: INE (1900 i 1959), IBAE (2001) i elaboració pròpia

Les dades seleccionades mostren una evolució molt significativa al llarg del segle, similar a la d'altres zones d'Europa, encara que amb un cert retard en l'evolució interna al llarg del segle. En qualsevol cas, el punt de partida i el punt d'arribada són perfectament comparables. Tal com s'havia dit, l'analfabetisme pràcticament desapareix al llarg del segle XX a Espanya i a les Illes Balears. En la comparació es pot observar que el 1900 i 1950 les dades de les Illes són notablement superiors a les del conjunt d'Espanya, mentre que el 2001 les dades de les Balears són sensiblement inferiors. L'explicació més consistent és la generacional.

Fent una selecció de nou municipis significatius, dels quals hi ha informació detallada al llarg de tot el segle, es poden fer precisions d'un cert interès (vegeu la taula 3). Hi ha una clara desaparició de

l'analfabetisme en tots els municipis, amb les etapes establertes abans: nivells molt elevats al principi de segle; manteniment d'un nivell apreciable d'analfabetisme als anys cinquanta; pràctica desaparició de l'analfabetisme a finals del segle. Els motius ja s'han explicat i ajuden a entendre la feminització de l'analfabetisme al llarg de tot el segle, Fins i tot en les dades de 2001 s'observa aquesta feminització de la precarietat educativa característica de les poblacions de més edat.

GRÀFIC I. ANALFABETISME AL LLARG DEL SEGLE XX

En aquestes dades és molt interessant observar les diferències entre les diverses zones: nivells més baixos a Menorca que a Eivissa; nivells més baixos a Palma fins a final de segle, mentre que hi ha nivells més elevats als municipis agraris (Llucmajor, sa Pobla), seguits d'altres municipis d'interior (Manacor, Felanitx, Inca). Amb l'escolarització generalitzada ja no hi ha aquestes diferenciacions territorials, i s'igualen els nivells en els diversos municipis. En qualsevol cas, a finals dels anys noranta s'ha de considerar el paper de la població immigrada ja resident als municipis. Tot i que aquesta població inclou persones amb nivells de formació apreciables, també inclou persones que no saben llegir ni escriure, i això fa que augmentin les taxes en alguns municipis amb forta presència d'immigrants (per exemple a Inca o Eivissa).

Com a conclusió d'aquestes dades, es pot dir que, en conjunt, el desenvolupament del sistema educatiu ha permès enriquir el capital humà de la major part de la població i reduir molt les situacions de marginalitat social originades per l'analfabetisme, encara que hi ha estudis que posen en dubte la seva capacitat per modificar l'estructura de les oportunitats de mobilitat social entre els joves provinents dels diferents estrats socials (Carabaña 2004: 209 i seg.). L'augment de l'edat d'escolarització obligatòria, si bé assegura a tots les mateixes possibilitats de partida, retarda al nivell superior els mecanismes de selecció social.⁴ El sistema educatiu espanyol, malgrat la seva progressiva obertura a estrats socials cada vegada més amplis, igual que el dels altres grans països europeus,

continua funcionant encara, almenys parcialment, com un mecanisme de certificació de les desigualtats d'origen. Efectivament, segons les dades de l'estudi esmentat, es pot afirmar que el resultat escolar continua estant, almenys en part, condicionat per l'origen social.

**TAULA 3: POBLACIÓ DE 16 ANYS O MÉS I ANALFABETISME.
9 MUNICIPIS AL LLARG DEL SEGLE XX**

Municipi	Cens de 1900						
	Total població	Total analfabets	% de la pobl total	Homes analfabets	% de total analfabets	Dones analfabetes	% del total analfabets
Palma	63.937	39.723	62,13	16532	41,62	23191	58,38
Ciutadella	8.611	5.947	69,06	2754	46,31	3193	53,69
Eivissa	6.327	4.864	76,88	1989	40,89	2875	59,11
Felanitx	11.294	9.301	82,35	4091	43,98	5210	56,02
Inca	7.579	6.138	80,99	2656	43,27	3482	56,73
Llucmajor	8.859	7.472	84,34	3352	44,86	4120	55,14
Manacor	12.408	9.416	75,89	4353	46,23	5063	53,77
Maó	17.144	11.294	65,88	5129	45,41	6165	54,59
Sa Pobla	5.999	5.398	89,98	2588	47,94	2810	52,06

Municipi	Cens de 1950						
	Total població	Total analfabets	% de la pobl total	Homes analfabets	% de total analfabets	Dones analfabetes	% del total analfabets
Palma	136.814	14.229	10,40	4.260	29,94	9.969	70,06
Ciutadella	11.170	1.257	11,25	529	42,08	728	57,92
Eivissa	12.283	2.148	17,49	722	33,61	1.426	66,39
Felanitx	11.771	1.469	12,48	461	31,38	1.008	68,62
Inca	12.522	2.260	18,05	740	32,74	1.520	67,26
Llucmajor	10.094	2.391	23,69	936	39,15	1.455	60,85
Manacor	18.956	3.529	18,62	1.188	33,66	2.341	66,34
Maó	16.547	1.634	9,87	505	30,91	1.129	69,09
Sa Pobla	10.127	2.669	26,36	972	36,42	1.697	63,58

⁴Aquesta era la tesi de l'estudi clàssic de Baudelot i Establet (1990), el nivell educatiu augmenta, però no per a tothom, ni sempre de la mateixa manera. Per aquests autors hi ha una separació important entre el grup de privilegiats (cada vegada més nombrós) i la resta de la població. La seva conclusió era que s'havia d'augmentar en nivell cultural mínim de tota la població i no preocupar-se tant pel grup de més avançats. Les dades presentades en aquest treball mostren que aquest nivell mínim ha augmentat considerablement en el període considerat.

Municipi	Cens de 2001						
	Total població	Total analfabets	% de la pobl total	Homes analfabets	% de total analfabets	Dones analfabets	% del total analfabets
Palma	136.814	4.804	3,51	1.327	27,62	3.477	72,38
Ciutadella	11.170	299	2,68	96	32,11	203	67,89
Eivissa	12.283	664	5,41	204	30,72	460	69,28
Felanitx	11.771	197	1,67	83	42,13	114	57,87
Inca	12.522	933	7,45	348	37,30	585	62,70
Llucmajor	10.094	332	3,29	88	26,51	244	73,49
Manacor	18.956	441	2,33	162	36,73	279	63,27
Maó	16.547	334	2,02	131	39,22	203	60,78
Sa Pobla	10.127	360	3,55	116	32,22	244	67,78

NOTA. Municipis dels que hi ha dades detallades dels tres censos

Font: INE (1900 i 1959), IBAE (2001) i elaboració pròpia

Tenint en compte el rerefons de l'evolució de l'educació a Espanya, il·lustrarem empíricament les principals dimensions de la transformació del sector educatiu espanyol durant els últims tres decennis del passat segle XX. Però abans d'evidenciar la magnitud, les dimensions i els efectes del canvi, abordarem la qüestió més general d'esbrinar com i sota quins supòsits s'ha produït. Concretament, ens interessa saber com podem explicar el creixement del sector educatiu a Espanya en el període dels últims trenta anys. Per respondre cal tenir presents dos factors: d'una banda, les polítiques i reformes educatives i, d'una altra, l'augment de recursos dedicats al sector educatiu. Ha estat l'efecte conjunt d'aquests dos factors —en combinació amb l'augment generalitzat de la demanda d'educació per part de les famílies espanyoles— el que ha impulsat l'expansió del sistema educatiu i la seva obertura a sectors creixents de la població.

Un primer factor del creixement del sistema d'ensenyament l'han constituït les reformes i polítiques educatives que s'han aplicat en el país des de la dècada dels anys setanta. Durant els últims anys del franquisme, el 1970, es va aprovar la Llei general d'educació (LGE), patrocinada pels sectors tecnocràtics del règim. La LGE es proposava no sols ampliar la base educativa del país com a condició del seu futur creixement econòmic, sinó també intentar legitimar-lo establint unes certes condicions d'igualtat d'oportunitats en matèria de formació. Per tant, una de les finalitats de la reforma educativa era —motivacions estrictament ideològiques de justificació del règim al marge— establir les bases d'un sistema meritocràtic de promoció social d'acord amb els requisits ocupacionals d'una societat desenvolupada. Sense entrar en el detall dels seus aspectes pedagògics i curriculars, la LGE ampliava el període d'educació obligatòria i gratuïta fins als catorze anys, creava una formació professional alternativa a l'educació postobligatòria i pretenia universalitzar l'accés a la universitat. El balanç de la LGE —molt problemàtica en la seva aplicació a causa tant de raons polítiques com econòmiques— és ambigu. És neutre o negatiu pel que fa a la seva contribu-

ció a l'augment de l'escolarització dels joves (Carabaña 1998) i als seus efectes igualadors de les oportunitats educatives dels alumnes de diferents orígens socials (Carabaña 2004). No obstant això, gràcies al fet que la incorporació femenina als diferents nivells del sistema educatiu no es va detenir, el sistema en el seu conjunt no va deixar d'expandir-se.

Ja en plena democràcia, durant el govern del Partit Socialista es va aprovar el 1985 la Llei orgànica reguladora del dret a l'educació (LODE) i, el 1990, la Llei orgànica d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE). La LODE abordava el foment de la igualtat d'oportunitats educatives establint tres diferents tipus de centres (públics, privats i concertats), amb el clar objectiu d'homogeneïtzar les condicions d'accés a l'ensenyament. Per part seva, la LOGSE ampliava l'educació obligatòria fins als setze anys i es proposava dur a la pràctica una reforma educativa de tipus comprensiu. L'objectiu d'aquest tipus de reformes és implantar una escola integrada en la qual quedi unificat el currículum dels diferents itineraris de l'ensenyament secundari. Així mateix, durant els anys noranta, i en aplicació de les reformes educatives, el sistema educatiu espanyol s'ha descentralitzat a mesura que s'anava desenvolupant el procés de transferències a les comunitats autònomes.

Sota aquestes premisses, i d'acord amb una tipologia àmpliament utilitzada per la sociologia de l'educació (Allmendinger 1989), podem dir que el sistema educatiu espanyol està poc estratificat, ja que el grau de diferenciació dels estudiants en diferents itineraris educatius és baix després de les reformes comprensives i no hi ha procediments de selecció en edats primerenques. En tot cas, cal reconèixer que l'aplicació de les últimes reformes ha estat lenta, amb un calendari autonòmic parcialment desigual, i no ha estat exempta de problemes de diferent índole, per la qual cosa és encara prest per avaluar-ne els efectes, sobretot pel que fa a la influència que hagi pogut tenir en l'assoliment d'una major igualtat d'oportunitats educatives. El que, en qualsevol cas, sí que es pot afirmar és que, com veurem a l'epígraf següent amb detall, el sistema de l'ensenyament reglat ha continuat creixent, desenvolupant-se i ampliant-se —especialment en el nivell universitari— amb les polítiques educatives reformistes.

De vegades s'argumenta que aquestes reformes educatives no s'han acompanyat de les mesures pressupostàries necessàries per poder ser desenvolupades d'una manera satisfactòria. Sigui o no cert aquest argument, això no significa, no obstant això, que no hagin crescut els recursos que en el nostre país s'han dedicat a l'educació. Per això, un segon factor pel qual el sistema d'ensenyament ha crescut i s'ha obert a segments cada vegada majors de la nostra societat és que el país ha dedicat una quantitat creixent de recursos al finançament públic i privat de les seves institucions educatives. Com és lògic, la modernització educativa implica un finançament més generós de l'ensenyament per atendre les necessitats d'un sistema que s'expandeix i una major inversió en capital humà tot esperant-ne els rendiments futurs, i tant el sector públic com les famílies han respost a aquestes creixents necessitats augmentant els recursos que apliquen a l'educació.

Una primera aproximació al creixement dels recursos dedicats o, si es prefereix, invertits en ensenyament ens l'ofereixen els diners destinats directament a educació. Entre 1980 i 2004 la despesa total en educació del país (despesa pública més despesa de les famílies) va augmentar de manera molt significativa. Pel que fa a la despesa pública, es va multiplicar per onze vegades en aquests anys, i passà dels 3.100 milions d'euros el 1980 als 35.000 milions de l'any 2004 (vegeu el gràfic 2, eix de la dreta, dades provisionals per als tres últims anys). En els anys noranta la despesa

de les famílies creixia fins i tot més de pressa, ja que va augmentar un 90 per cent, mentre que la despesa pública ho va fer un 65 per cent durant aquest decenni.

El 1960 la despesa pública educativa a Espanya se situava en l'1 per cent del seu producte interior brut (Cárceles 2004), una proporció molt escassa per als estàndards dels països desenvolupats. Des llavors ençà, els recursos públics gastats o invertits en el sector educatiu han crescut de forma significativa. Situant-nos en un horitzó temporal més proper, observem que la despesa pública en educació va créixer des de 1980 fins a 1992-1993 des d'un 3,45 per cent del PIB l'any vuitanta fins a un 5,2 per cent al començament de la dècada dels anys noranta. És cert que a la segona meitat dels anys noranta s'ha produït una lleugera contracció de l'esforç financer públic en el sector educatiu (mesurat com a percentatge del PIB), que s'ha estabilitzat entorn del 4,5 per cent en els primers anys del nou segle. Però ha de tenir-se en compte que, per motius estrictament demogràfics, el nombre absolut d'estudiants integrats en l'ensenyament formal (alumnes de primària, secundària, nivells postobligatoris no universitaris i universitat) ha descendit des de finals dels anys vuitanta. Com sabem, des de mitjan anys setanta la fecunditat ha caigut a Espanya de manera continuada, fet que ha provocat que les noves cohorts que s'anaven incorporant al sistema escolar fossin cada vegada més petites. Com que aquesta reducció del volum de les cohorts i, per tant, de l'alumnat, ha estat major que la del finançament públic educatiu, el resultat és que la despesa pública unitària (per alumne) ha augmentat fins i tot en els anys en els quals la proporció de despesa pública sobre el PIB descendia. Els càlculs del Banc d'Espanya posen de manifest que, si el 1985 l'Estat gastava 64.200 euros (mesurats en paritat de poder de compra) per cada cent habitants entre 16 i 64 anys, el 2002 aquesta xifra s'havia multiplicat per 1,8 vegades i havia crescut fins a situar-se en 114.600 euros. En aquesta mateixa línia, segons les estimacions de Calero i Bonal (2004, 186), Espanya finançava públicament el 1995 amb un 4,54% del PIB l'educació, fet que suposava 2.297 euros dedicats a cada estudiant no universitari i 2.676 euros dedicats a cada estudiant universitari. El 2001, destinant en despesa pública només un 4,32% del PIB a educació, es dedicaven 2.952 euros a cada alumne no universitari i 4.080 euros a cada alumne universitari (tot això mesurat en euros constants de 2001). Per tant, la quantitat de diners públics dedicat a cada alumne havia continuat creixent en aquest període.

En resum, encara que al llarg de tots aquests anys el nostre país ha dedicat al finançament de l'educació una proporció menor dels seus recursos públics que la mitjana dels països de la Unió Europea, i menor també que el conjunt dels països de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE), no es pot negar el creixent esforç dirigit a l'ampliació de la cobertura del sector educatiu en tots els seus nivells. El resultat és que el sistema educatiu ha crescut inicialment sota l'impuls de les polítiques públiques de l'últim franquisme i, de forma molt més significativa, de les polítiques dels governs de la democràcia per aconseguir l'expansió del seu sistema d'ensenyament i l'augment dels nivells educatius de la població.

Augmenta l'escolaritat, augmenta l'alumnat

Una de les manifestacions més paleses de l'expansió del sector educatiu és el creixement de la població atesa pel sistema d'ensenyament. Per a això precisament han servit les reformes legislatives i els recursos creixents empleats en l'ensenyament. D'altra banda, que el potencial alumnat al qual van dirigits els serveis educatius creixi és la condició prèvia que garanteix una major acumulació de capital humà en el país. Per això estudiarem el creixement de l'alumnat espanyol en aquests

anys i —el que és tan important o més— de les taxes d'escolaritat, que expressen la proporció d'estudiants a diferents edats. Per què fem aquesta distinció entre els nombres absoluts (l'alumnat) i relatius (les taxes d'escolaritat) d'estudiants? Perquè són magnituds distintes que responen a processos diferents.

El nombre absolut o volum total d'alumnes respon a un procés primordialment demogràfic en la mesura que està afectat de forma decisiva per la grandària de les cohorts que per la seva edat es van incorporant a l'ensenyament. En canvi, les taxes d'escolaritat depenen, bàsicament, de l'oferta educativa (dels recursos públics i privats disponibles) i de la demanda d'ensenyament (tant de les possibilitats i oportunitats de les famílies com de les seves preferències en matèria d'educació dels seus fills). Com és lògic, les taxes d'escolaritat poden créixer mentre el nombre absolut d'estudiants disminueix. Perquè això succeeixi n'hi ha prou que, amb la mera successió de generacions, creixi la proporció d'individus que, pertanyent a cohorts de menor grandària que les seves predecessores, es troben escolaritzats. Això és precisament el que ha succeït a l'Espanya d'aquests últims anys.

Comencem, en primer lloc, per l'evolució de l'alumnat espanyol. La creixent cobertura del sistema educatiu espanyol va propiciar el creixement del nombre absolut d'alumnes fins a finals dels anys vuitanta, moment en el qual el conjunt dels alumnes d'educació primària, secundària, secundària postobligatòria i universitària s'aproximava als vuit milions d'individus. A partir d'aquest moment, el conjunt de l'alumnat espanyol comença a descendir, ja que, encara que el nombre d'estudiants de nivell universitari continuava creixent, la quantitat d'estudiants a primària i secundària començava a disminuir a causa de la incorporació al sistema escolar de les cohorts menys nombroses nascudes a partir de la segona meitat dels anys setanta, un fenomen que s'aprecia també en la matrícula universitària, però només a partir del curs 1999-2000. Per descomptat, fins que les deprimides taxes de fecunditat no es recuperin a Espanya, i noves generacions compostes per més efectius es vagin incorporant al sistema d'ensenyament, no es pot esperar que aquesta tendència a la baixa del contingent d'alumnes s'inverteixi.

D'altra banda, amb independència de l'evolució del nombre absolut d'alumnes inscrits en l'ensenyament reglat, el nombre relatiu d'estudiants (que és precisament el que mesuram amb les taxes d'escolaritat) en tots els nivells educatius no ha deixat de créixer en aquests anys. L'anàlisi del canvi de les taxes d'escolaritat a diferents edats en els cursos 1994-95 i 2004-2005 permet observar que en aquest últim decenni s'ha aconseguit l'escolarització total (100%) entre els quatre i els quinze anys, com correspon a les previsions legislatives en matèria d'ensenyament obligatori. Però el més interessant, una vegada que hem comprovat el fenomen de l'escolarització completa en aquestes edats, és apreciar com el sistema s'expandeix també en les edats més primerenques (que corresponen a l'ensenyament preescolar) i en les més avançades (que corresponen als ensenyaments postobligatoris). En ambdós casos, les taxes d'escolarització han pujat apreciablement. Destacam les taxes als tres anys d'edat, que gairebé s'han doblat i s'aproximen a l'escolarització total. Així mateix, és de destacar que les taxes del rang comprès entre els 21 i els 24 anys, que també han pujat encara que en molta menor mesura, impliquen que en aquestes edats una tercera part dels joves espanyols estan estudiant (previsiblement, la majoria en l'ensenyament universitari). Podem concloure, per tant, que en nombres relatius el sector educatiu espanyol ha continuat creixent fins a la data, per més que el nombre absolut d'estudiants enquadrat en el sistema d'ensenyament hagi decrescut.

Un esment a part mereix el creixement de la universitat espanyola. Com acabam de comprovar, una vegada que s'ha aconseguit l'escolarització completa entre els quatre i els quinze anys, el sistema només pot seguir expandint-se pels extrems inferior i superior: d'una banda, per l'educació infantil i, d'altra, per l'educació superior o laboral. Com sabem, ambdós processos d'expansió progressiva s'han produït realment. Pel que fa a l'ensenyament superior, en el curs 1979-1980 hi havia a Espanya 639.000 estudiants matriculats a la universitat; en el curs 1999-2000 aquesta xifra s'havia elevat fins a 1.651.000. Dit d'una altra manera, el nombre d'estudiants universitaris s'havia duplicat en aquests vint anys 2,6 vegades. A partir d'aquest any el nombre global d'estudiants universitaris ha disminuït lleugerament (fins als 1.482.000 del curs 2003-2004), però fonamentalment per raons demogràfiques, a causa del fet que les cohorts que accedeixen a la universitat comencen a tenir una grandària menor, com ja succeïa amb els alumnes de primària i secundària des del curs 1986-1987. El creixement ha estat especialment intens en les arquitectures i enginyeries tècniques (que entre els cursos 1987-88 i 1997-98 han multiplicat els seus alumnes per un factor pròxim a 2,7) i en les arquitectures i enginyeries superiors (en les quals el nombre d'estudiants s'ha multiplicat per 2,5), encara que no és de cap manera menyspreable l'avanç de la matrícula en diplomatures (1,8) i llicenciatures (1,4). Així mateix, els estudis de tercer cicle —en els quals el contingent d'estudiants és lògicament d'un ordre de magnitud molt més reduït— també han experimentat un creixement molt destacat de la seva matrícula, que s'ha més que doblat en aquests anys.

Com és evident, una part del creixement del nombre d'estudiants matriculats a la universitat espanyola des de 1979 a 1999 s'ha degut al simple desenvolupament vital de les molt nodrides cohorts demogràfiques que van néixer a la fi dels anys seixanta i començaments dels setanta. Dit d'una altra manera, encara que durant aquests anys s'hagués mantingut constant la proporció de joves que optaven per seguir ensenyament superior (el que, de fet, no ha ocorregut), la matrícula universitària hauria crescut en el nostre país. En aquest sentit, i sobretot per raons d'inèrcia demogràfica, la tendència des de l'any 2000 és la reducció de la demanda d'ensenyament universitari i la consegüent disminució del nombre d'alumnes matriculats. Però, com acabam d'assenyalar, al marge del volum d'efectius de les cohorts que han accedit a la universitat, ha crescut el nombre relatiu de joves de cada generació que han seguit estudis universitaris. A fi d'eliminar l'efecte de la grandària de les cohorts, podem observar que ha anat canviant la proporció simple de joves l'ocupació principal dels quals és estudiar entre els 20 i 24 anys, edats a les quals es pot suposar que, encara que no tots els estudis que se segueixen són de caràcter universitari, l'ensenyament rebut és de caràcter específicament i netament professional. La informació disponible no deixa lloc al dubte: segons dades de l'Enquesta de Població Activa, la proporció d'estudiants entre els 20 i els 24 anys ha crescut de forma gairebé ininterrompuda entre 1974 i 1999, moment en el qual arriba a un màxim històric (amb gairebé quatre de cada deu dones i tres de cada deu homes d'aquestes edats estan estudiant). Des de llavors, l'escolarització en aquestes edats mostra una tendència a decreïxer lleument, coincidint amb una millora per als joves de les seves oportunitats laborals. Aquestes millors perspectives laborals contrasten vivament amb la situació dels vint-i-cinc anys anteriors, durant els quals el mercat de treball espanyol va ser un entorn especialment hostil als joves, fet que va propiciar que molts d'ells continuassin estudiant.

Un altre aspecte especialment interessant d'aquestes dades és la diferència d'escolaritat entre homes i dones. Les dades d'escolarització entre 20 i 24 anys confirmen que part de l'expansió de la universitat espanyola en les tres últimes dècades es deu precisament a la seva creixent feminitat.

zació. Des de començaments dels anys vuitanta, la taxa d'escolarització de les dones espanyoles entre vint i vint-i-quatre anys (edats a les quals es cursen estudis primordialment orientats a la formació en les universitats) supera la dels homes. El superàvit formatiu femení en aquestes edats s'ha perllongat també durant la dècada dels anys noranta. I, en concordança amb aquesta major taxa d'escolarització que s'ha mantingut al llarg d'aquests últims anys, des de mitjan anys vuitanta hi ha més dones matriculades a la universitat espanyola que homes. Com s'aprecia en la taula 4, al curs 1998-1999 la diferència entre homes i dones es va fer màxima, ja que hi havia 119 dones matriculades a la universitat per cada cent homes. Encara que els estudis d'arquitectura i enginyeria (tant tècnica com superior) mantenen el patró tradicional de major matrícula masculina, la presència de les dones supera de bon tros la dels homes en les diplomatures i les llicenciatures, el tipus d'estudis en el qual hi ha més estudiants matriculats.

TAULA 4. DONES MATRICULADES EN LES UNIVERSITATS ESPANYOLES PER CADA 100 HOMES.

Curs	Nombre	Curs	Nombre
1979-80	83	1997-98	114
1983-84	93	1998-99	119
1986-87	101	1999-00	117
1989-90	103	2000-01	116
1992-93	106	2001-02	111
1995-96	106	2002-03	114
1996-97	114	2003-04	115

Font: Ministerio de Educación y Ciencia

La importància d'aquestes dades no es pot passar per alt. Ja hem avançat al començament que un dels components del canvi educatiu que ha protagonitzat la societat espanyola al llarg del segle passat és la cada vegada major presència de les dones entre la població que atén el sistema escolar. Aconseguida la plena igualtat escolar de dones i homes gràcies a l'escolarització obligatòria fins als setze anys, les possibles desigualtats educatives es decideixen sobretot en el terreny dels ensenyaments postobligatoris. I és aquí on les dones han aconseguit avantatjar els homes en els últims anys. L'avanç educatiu de les dones ha arribat a tal punt que s'ha aconseguit invertir la tendència històrica, molt arrelada en la nostra societat, que situava les dones en condicions d'inferioritat educativa i desavantatge cultural en relació amb els homes. Dit en altres termes, en les tres últimes dècades s'ha posat fi a Espanya a un dels factors tradicionals de discriminació femenina, que era l'accés a l'educació reglada.

En tot cas, el balanç final de l'expansió universitària durant aquestes gairebé tres dècades (1976 i 2005) és molt clar per a ambdós sexes: per cada estudiant universitari mascle d'aquestes edats que hi havia el 1976, n'havia dos el 2004; per cada estudianta universitària dona el 1976, n'havia gairebé tres el 2004. Tres de cada deu homes de les cohorts nascudes a partir dels anys vuitanta i gairebé

quatre de cada deu dones passen per la universitat (encara que no tots acabin els estudis universitaris). Convé tenir en compte que aquesta expansió —la dita massificació de la universitat— ha estat acompanyada també per un augment dels recursos materials i humans emprats. En aquest mateix període, el nombre de professors universitaris pràcticament s'ha doblat i el mateix ha succeït amb els centres d'ensenyament superior: així, per exemple, des de 1985 a 2004 el nombre d'universitats (públiques i privades) en el país ha passat de trenta-quatre a setanta-dues. El creixement del nombre d'universitats ha permès, a més, arribar a una implantació espacial més homogènia i una distribució menys polaritzada: les universitats ja no se circumscriuen a unes quantes grans universitats de referència, sinó que s'han disseminat per tot el territori del país, fet que sens dubte facilita l'accés a l'ensenyament superior en condicions de menors costos econòmics per a les famílies.

Dues implicacions de l'ampliació de l'accés a l'educació universitària mereixen assenyalar-se. En primer lloc, la universitat no sols constitueix, com és obvi, el grau superior de la formació reglada, sinó que a poc a poc es va convertint en un element diferencial transcendental. No és solament que el món dels titulats universitaris sigui per molts conceptes diferent de la resta de les titulacions inferiors —cosa que sempre ha ocorregut—, sinó que el mateix grau universitari va adquirint més importància com a línia divisòria entre els diferents nivells. Això és així simplement perquè, una vegada que s'ha aconseguit l'escolarització obligatòria fins als quinze anys, l'accés a la universitat i l'obtenció d'un títol de grau superior acaben per convertir-se en la frontera principal que separa i distingeix els nivells educatius. En les últimes generacions (les nascudes a partir dels anys setanta) la distinció fonamental és entre els estudis bàsics i els estudis de caràcter laboral. Entre aquests últims, la formació universitària ocupa un lloc destacat. Dit d'una altra manera, en un món en el qual es generalitza l'ensenyament secundari, la universitat fa la diferència.

En segon lloc, una altra de les implicacions més importants de l'ampliació de la cobertura del sistema educatiu és que el sistema d'ensenyament reglat gestiona una quantitat de temps cada vegada major de la biografia de les persones. De les dades que hem presentat es dedueix, en efecte, que la fase del cicle vital dels espanyols dedicada a (o invertida en) la formació s'ha ampliat extraordinàriament. A llarg termini, el canvi intergeneracional és innegable. Pensem en les generacions nascudes a començament del segle XX i que la meitat dels seus integrants no van dedicar pràcticament cap temps de les seves vides a la formació. Comparem-les ara amb els nascuts en els últims anys del segle, dels quals sis de cada deu van completar algun tipus d'ensenyament de capacitació laboral (estudis postobligatoris) i, en conseqüència, van passar en les institucions escolars com a mínim dotze anys. En el cas dels universitaris de les últimes generacions, el període de formació reglada comprèn no menys de disset anys. Com és natural, i d'aquí la seva gran importància, la prolongació dels períodes de formació està en relació directa amb altres importants tendències de la nostra societat, com són l'ampliació del període de la joventut i la menor dedicació a les activitats reproductives (sobretot en el cas de les dones) i productives (sobretot en el cas dels homes).

El nivell educatiu augmenta

El conjunt de canvis socials i culturals implicats en la modernització ha provocat l'expansió del sistema educatiu a Espanya i, amb això, l'augment de la formació de la seva població, i en especial dels seus joves. La posada en pràctica de determinades reformes educatives i la creixent inversió pública i privada en ensenyament han fet possible el creixement del sector de l'ensenyament, tot i que amb diferències entre les comunitats autònomes pel que fa a la configuració de l'oferta.

Tal com s'ha vist abans, després de comprovar el recent augment de l'alumnat i de les taxes d'escolaritat, hem conclòs que en aquests últims anys un nombre creixent de joves espanyols ha seguit diferents estudis de preparació professional, entre els quals ocupa un lloc molt destacat l'ensenyament universitari. Per augmentar la seva formació, aquests joves han hagut de dedicar una part també creixent de les seves biografies a la seva pròpia formació.

Quina importància té aquest augment de l'alumnat i, sobretot, de les taxes d'escolaritat? D'una banda, és de preveure que l'accés a la formació de caràcter universitari o professional permetrà a aquestes noves generacions de joves espanyols incorporar-se a llocs de treball productius dels quals obtindran millors rendiments en termes de remuneracions, condicions laborals i prestigi social. Per tant, a títol individual, l'augment de formació suposarà una certa millora de les oportunitats de benestar per als que hagin accedit als nivells superiors d'ensenyament. D'altra banda, com hem assenyalat al començament d'aquest treball, les noves generacions d'espanyols són les més formades de la nostra història. Per això podem dir que, en termes col·lectius, una de les conseqüències més rellevants de la recent expansió educativa ha estat l'acumulació, sense precedents en la nostra història, de capital humà en el país. La rellevància d'aquesta acumulació de títols universitaris per al mercat de treball i l'estructura ocupacional del país pot haver estat important (Garrido 2004, 111).

Per verificar com aquesta ampliació de l'accés a la universitat ha repercutit en el creixement de l'estoc de capital humà del país, podem precisar el nombre total de titulats universitaris que hi ha entre la població espanyola (consideram només la població amb més de quinze anys). Considerant ara només el període 1976-2004, el nombre absolut de titulats universitaris s'ha ampliat des dels aproximadament 950.000 de mitjan anys setanta fins als gairebé cinc milions de l'any 2004 (Enquesta de Població Activa). En altres paraules, els titulats universitaris espanyols s'han multiplicat en aquests vint-i-vuit anys més de cinc vegades. Aquestes xifres absolutes suposen, de fet, que si el 1976 hi havia a Espanya un 4 per cent d'universitaris entre la població major de quinze anys, el 2004 arribaven al 15 per cent, això és, un de cada set espanyols amb més de quinze anys tenia un títol universitari. Cal afegir que des de començaments del segle XXI hi ha més titulades universitàries que titulats, fet que de nou trenca la pauta de desavantatge educatiu femení tan característica del nostre país. El creixement generalitzat dels nivells d'instrucció sens dubte ha afavorit el desenvolupament econòmic i social, gràcies a la relació entre innovació i dotació de capital humà en un país que sempre ha tingut un retard en aquest terreny respecte als altres grans països europeus. La combinació d'un creixement generalitzat dels nivells d'instrucció amb una estructura ocupacional que continua fortament estratificada ha produït el fenomen de la «inflació de títols», que fa que, per accedir a la mateixa posició professional, cada vegada calgui tenir nivells d'instrucció més alts.

Fins a aquí hem vist com ha canviat el flux d'entrada a la universitat i les variacions de l'estoc de titulats universitaris a Espanya. Convé, així mateix, per donar per conclòs aquest ràpid repàs al creixement del capital humà, revisar també com ha anat canviant el flux de sortida de la universitat. El que ens interessa ara és observar com ha variat el flux anual del que podríem denominar la producció de titulats universitaris (taula 5). Referent a això, podem dir tres coses.

1. Primer, si l'any 1982 van sortir de la universitat prop de 80.000 graduats, vint anys després en sortiren ni més ni menys que 225.000, o el que és el mateix, la producció anual de titulats universitaris es va multiplicar en aquests vint anys per un factor pròxim a tres.

2. Segon, ja al començament dels anys vuitanta la universitat espanyola titulava més dones que homes (entorn d'1,2), una relació que s'ha ampliat fins a prop d'1,4 dones per cada home i que és perfectament congruent amb tot el que sabem ja sobre la feminització de l'ensenyament universitari.
3. Finalment, cal apuntar que el descens del flux de sortida de titulats universitaris en l'últim curs observat a la taula (un descens de quatre mil titulats al curs 2002-2003) respon al fet que les noves cohorts de llicenciats són de menor grandària que les predecessores, però no desmenteix el fet més que probable que el volum de titulats universitaris es mantindrà o seguirà augmentant moderadament a Espanya i a les Illes Balears en els pròxims anys.

TAULA 5. GRADUATS UNIVERSITARIS PER CURS I SEXE

Cursos	Total	Dones	Homes	Dones/Homes
1982-83	76.814	41.295	35.519	1,16
1985-86	90.873	49.589	41.284	1,2
1988-89	112.198	65.423	46.775	1,
1991-92	123.550	70.176	53.374	1,31
1994-95	158.053	93.963	64.090	1,47
1997-98	198.094	118.658	79.436	1,49
1999-00	202.959	120.517	82.442	1,46
2000-01	205.288	121.941	83.347	1,46
2001-02	230.617	134.542	96.075	1,4
2002-03	226.273	132.743	93.530	1,42

Font: MEC

Per a un país com Espanya, la importància d'aquest creixement de l'estoc de capital humà és difícil d'exagerar. Com hem indicat més amunt, el dèficit educatiu ha estat al llarg de la recent història espanyola una de les conseqüències i causes de l'endarreriment econòmic i cultural del país. L'Espanya tradicional no era sols un país econòmicament endarrerit, sinó també un país molt inculte i poc format. Paral·lelament, aquest dèficit formatiu ha estat també un dels trets que més ens diferenciava dels països desenvolupats del nostre entorn geogràfic, un problema que pot arribar a adquirir una nova dimensió actualment. En un escenari globalitzat de països cada vegada més interdependents, és d'esperar que els diferencials educatius adquireixin més importància de la que van tenir en el passat. No quedar enrere en aquest procés col·lectiu d'acumulació de capital humà sembla fonamental pensant en les perspectives de futur del país. Per això té tanta transcendència l'expansió del sistema educatiu i el gran esforç formatiu que s'han produït últimament a Espanya i, en particular, l'ampliació de l'ensenyament universitari i el creixement del nombre de titulats.

Un dels problemes que aquest procés de millora de la capacitat universitària podria tenir és el de la desvaloració d'aquest capital humà. Per analitzar el grau d'utilització del capital humà es pot definir una taxa d'atur en termes de capital humà de la forma com ho fan Serrano i Pastor (2002 i 2006). En comptes d'utilitzar la fracció d'actius aturats tindrem en compte quin pes tenen els anys d'estudis totals dels desocupats respecte dels anys d'estudis totals dels actius. Si en el conjunt de l'Estat la taxa d'atur era, el 2003, del 14,15 per cent, la taxa d'atur del capital humà era del 12,8 per cent, 1,3 punts menys. Si repetim l'exercici per a cada comunitat autònoma obtenim la resta de resultats. Les comunitats amb un menor grau d'utilització del seu capital humà són Andalusia (taxa d'atur del capital humà de 20,5%), Extremadura, les Canàries (15,4%) i Astúries (15,1%). Les que l'utilitzen en major mesura són Navarra (taxa d'atur del capital humà del 9,1%), la Rioja (9,4%), Catalunya (9,6%) i Aragó (9,6%). En totes les comunitats la taxa d'atur del capital humà és menor que la taxa d'atur habitual. La reducció és especialment important a les comunitats amb més atur: Andalusia (-2,7 punts) i Extremadura (-2,6 punts). La reducció supera un punt percentual a les Illes Balears, les Canàries, Catalunya o Madrid. Com es pot observar, al conjunt de l'Estat produeix avantatges clars, en termes de posicionament en el mercat de treball, disposar d'estudis universitaris, però a les Illes Balears aquest avantatge no és tan important com en altres comunitats. Tal com diuen Serrano i Pastor (2006, 148):

«Los datos censales relativos al año 2001 permiten obtener las tasas de actividad por niveles educativos [...]. La tasa de actividad nacional era del 55,6 por ciento. Sin embargo, existían enormes diferencias según el nivel educativo de los individuos. Los analfabetos tenían la menor tasa de actividad, el 13,7 por ciento. Para el resto de colectivos la tasa de actividad crece progresivamente conforme aumenta el nivel educativo: para los sin estudios 23,5 por ciento, estudios primarios 42,66 por ciento, la ESO y sus equivalentes 63,8 por ciento, la FP de grado medio 76,7 por ciento, el Bachillerato 59,2 por ciento, la FP de grado de superior 81 por ciento, los diplomados 75,9 por ciento, los licenciados 84,4 por ciento y los doctores 84,6 por ciento. No se trata de un crecimiento lineal, pero hay que tener en cuenta el notable efecto que la prolongación de los estudios tras el bachillerato tiene sobre la participación en el mercado de trabajo. La imagen general es de un mayor nivel educativo asociado con mayores tasas de actividad.»

Cárceles (2004, 239) ha assenyalat que Espanya es troba encara molt per sota del nivell educatiu mitjà dels països de la Unió Europea. Però afegeix que les perspectives són molt millors si es compara el nivell educatiu de les generacions més joves. Estam en el camí de la convergència formativa amb els països europeus més desenvolupats (Garrido 2001). Observant el canvi intergeneracional que s'ha produït a Espanya i el nivell de formació assolit per les noves generacions, és raonable esperar que aquesta tendència a la convergència no es detingui en els pròxims anys i continuïn millorant els nivells educatius del conjunt de la població de l'Estat i, a la vegada, de les Illes Balears. Els factors fonamentals s'han assenyalat: modernització de la nostra societat, millora del sistema educatiu en tots els seus nivells, valoració en el mercat de treball de la formació, manteniment de la representació social del valor de l'educació. Aquests factors han permès una evolució molt positiva en tot el segle XX, però especialment en els darrers trenta anys.

REFERÈNCIES

- ALLMENDINGER, L. (1989). «Educational Systems and Labour Market Outcomes». *European Sociological Review* 5, 231-250.
- BAUDELLOT, C.; ESTABLET, R. (1990). *El nivel educativo sube*. Madrid: Morata.
- CALERO, J.; BONAL, X. (1999). *Política educativa y gasto público en educación. Aspectos teóricos y una aplicación al caso española*. Barcelona: Pomares-Corredor.
- (2004). «La financiación de la educación en España». A: NAVARRO, V. (coord.). *El Estado de bienestar en España*, pàg. 183-207. Madrid: Tecnos.
- CARABAÑA, J. (1998). «De cómo la LGE encogió el sistema educativo» A: GARCÉS, R. (coord.). *VI Conferencia sobre Sociología de la Educación*, pàg. 13-26. Zaragoza: Instituto de Ciencias de la Educación, Universidad de Zaragoza.
- (2004). «Educación y movilidad social». A: NAVARRO, V. (coord.). *El Estado de bienestar en España*, pàg. 209-237. Madrid: Tecnos.
- CÁRCELES, G. (2004). «La educación en España: acceso, participación, niveles de instrucción alcanzados y disparidades internas». A: LEAL, J. (coord.). *Informe sobre la situación demográfica en España*, pàg. 231-263. Madrid: Fundación Fernando Abril Martorell.
- COLOM, A. J.; DOMÍNGUEZ, E. (1997). *Introducción a la política de la educación*. Barcelona: Ariel.
- GARRIDO, L. (2001). «Estructura y evolución de los sistemas educativos en Europa». A: *Condiciones de vida en España y en Europa. Estudio basado en el Panel de Hogares de la Unión Europea (PHOGUE). Años 1994 y 1995*, pàg. 75-111. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- (2004). «Demografía longitudinal de la ocupación». *Información Comercial Española* 815, 105-142.
- LENSKI, G; LENSKI, J. (1987). *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*. Nova York: McGraw-Hill.
- PARSONS, T. (1990/1959). «El aula como sistema social». *Educación y Sociedad* 6, 173-196.
- REGIDOR, E. (ed.) (2002). *Desigualdades sociales en salud: situaciones sociales en España en los últimos años del siglo XXI*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- SERRANO, L.; PASTOR, J. M. (2002). *El valor económico del capital humano*. València: Fundació Bancaixa.
- (2006). *La geografía del capital humano en España: niveles educativos de los municipios*. València: Fundació Bancaixa.
- VIÑAO, A. (2004). *Escuela para todos. Educación y modernidad en la España del siglo XX*. Madrid: Marcial Pons.